

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії

**Збірник наукових праць
Рівненського державного гуманітарного університету**

Випуск 35

Рівне – 2023

УДК 94(477) + 94 (100)

А 43

ББК 63.3 (4Укр)

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : Зб. наук. пр. Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту. Вип. 35. Рівне: РДГУ, 2023. 199 с.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор:

Постоловський Руслан – кандидат історичних наук, професор, член-кореспондент Міжнародної слов'янської академії наук (м.Рівне)

Відповідальний редактор:

Шеретюк Валерій – кандидат історичних наук, професор (м.Рівне)

Редакційна рада:

Давидюк Руслана – доктор історичних наук, професор (м.Рівне)

Жарна Криштоф – доктор хабілітований в галузі історії, професор (м.Жешув, Республіка Польща)

Киридон Алла – доктор історичних наук, професор (м.Київ)

Троян Сергій – доктор історичних наук, професор (м.Київ)

Фісанов Володимир – доктор історичних наук, професор (м.Чернівці)

Члени редколегії:

Галуха Любов – кандидат історичних наук, професор (м. Рівне)

Жилюк Сергій – доктор історичних наук, професор (м.Остріг)

Майзнер Роберт – доктор хабілітований в галузі історії, професор (м.Ченстохова, Республіка Польща)

Соммер Ханна – доктор гуманітарних наук в галузі соціології, професор (м.Жешув, Республіка Польща)

Степанков Валерій – доктор історичних наук, професор (м.Кам'янець-Подільський)

Стоколос Надія – доктор історичних наук, професор (м.Рівне)

Чухліб Тарас – доктор історичних наук, провідний науковий співробітник (м.Київ)

Шеретюк Руслана – доктор історичних наук, професор (м.Рівне)

Друкується за рішенням Вченої Ради Рівненського державного гуманітарного університету, протокол № 10 від 30 листопада 2023 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: Серія КВ №15857-4329Р

ISSN 2519-1942

Адреса редакції: 33027, м. Рівне, вул. Пластова, 31,
Факультет історії, політології та міжнародних відносин РДГУ,
dekanat.fipmv@rshu.edu.ua <https://fipmv.rshu.edu.ua/>
© Рівненський державний гуманітарний університет, 2023

ISSN 2519-1942

9 772519 194006

РОЗДІЛ II

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

УДК 94 (100) (37)

АНАЛІЗ ВПЛИВУ РИМСЬКИХ ВЕТЕРАНІВ НА СУСПІЛЬСТВО В ПЕРІОД ІМПЕРІЇ

Олег Озимчук

Рівненський державний гуманітарний університет

Україна, 33028, м. Рівне, вул. Ст. Бандери, 12

e-mail: oleg.ozimchuk@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0343-3288>

В статті аналізується перехідний етап військової кар'єри римських легіонерів, період відставки та адаптації до мирного життя – від військового до цивільного громадянина. Характеризуються основні сфери впливу ветеранів на римське суспільство I-V століть.

Ключові слова: емеріт, ветеран, ветеранський диплом, купівельна спроможність римських ветеранів, донатівум, канаба, лімес, романізація, «перезаснування колоній», імператорські провінції, вілла, військовий ерарій, кастра, «легіонні території», вікус, ветеранські корпорації.

The article analyzes the transitional stage of the military career of Roman legionnaires, the period of retirement and adaptation to peaceful life – from military to civilian. The main spheres of influence of veterans on the Roman society of the 1st-5th centuries are characterized.

Key words: emeritus, veteran, veteran's diploma, purchasing power of Roman's veterans, donarium, canaba, limes, Romanization, «reestablishment of colonies», imperial provinces, villa, military erary, castra, «legion territories», vicus, veteran corporations.

With the establishment of the principate (a system of government that combined monarchical and republican features) by Octavian Augustus (31 BC-14 AD), the tasks and the very nature of the Roman army changed in many ways. Creating a new state and political order, Augustus carried out serious transformations in the military sphere. Their purpose was to secure the personal loyalty of the army to the ruling princeps (Augustus' official title as ruler) and to make it a reliable instrument peace, for guarding the borders and expanding the empire. It was impossible for the civil militia to achieve such goals. The army could only be permanent and regular, relatively small in number, but well trained and disciplined. It was during the reign of Augustus that the professional and regular nature of the Roman army was legislated. After the victory in the civil war, Octavian Augustus had at his disposal a huge armed force of 75 legions, with a total number of about 500 thousand man. Maintaining such an army in peacetime was difficult and dangerous. Therefore, Augustus sent about 300 thousand legionnaires who had served their time were dismissed by Augustus, who were rewarded with money and land allotment in specially created veteran colonies.

Із встановленням принципату (система правління, що поєднувала монархічні та республіканські риси) Октавіаном Августом (31 до н.е. – 14 н.е.) багато в чому змінилися завдання і сам характер римської армії. Створюючи новий державно-політичний порядок, Август здійснив серйозні перетворення у військовій сфері. Їх мета полягала в тому, щоб забезпечити відданість армії особисто правлячому принцепсу (офіційний титул Августа як правителя) і зробити її надійним знаряддям для підтримання внутрішнього спокою, для охорони кордонів і розширення імперії. Силами громадянського ополчення досягнути таких цілей було неможливо. Армія могла бути тільки постійною і регулярною, відносно невеликою за чисельністю, але добре вишколеною та дисциплінованою. Саме під час правління Августа законодавчо закріпили професійний та регулярний характер римської

армії. Після перемоги у громадянській війні, Октавіан Август мав у своєму розпорядженні величезні збройні сили у 75 легіонів, загальною чисельністю близько 500 тисяч чоловік. Утримувати таку армію в умовах мирного часу було важко і небезпечно. Тому близько 300 тисяч легіонерів, які відслужили свій строк, Август відправив у відставку, нагородивши грошима та земельними наділами у спеціально створених ветеранських колоніях.

Октавіан Август розумів, що із присилуванних служити рекрутів важко зробити хороших професійних солдат. Тому, за виключенням надзвичайних ситуацій, в римські легіони набирали добровольців, які свідомо обирали професію воїна. Для того щоб поєднувати принцип добровільності та зберігати якість військ, необхідно було зробити військову службу по-справжньому привабливою. З початку I ст. н.е. це забезпечувалося достатньо високою платнею, значними преміями, що сплачувалися після військових звітьяг або під час сходження на престол нового імператора, а також наданням військовослужбовцям різноманітних юридичних пільг і створенням хороших умов служби. Легіони, загальною чисельністю 150 тисяч чоловік, складали приблизно половину всієї римської армії періоду Імперії (I-V ст.). Вони були її ядром і головною ударною силою. Служба в легіоні вважалася почесною і залишалася привілеєм вільнонароджених римських громадян. Лібертин (вільновідпущеник, у минулому раб) [6, с. 108], навіть якщо отримував римське громадянство, не мав права вступати на військову службу в римський легіон. Август та його наступники приділяли значну увагу якості поповнення легіонів, прагнули залучити на службу найбільш достойних молодих людей з міського плебсу Італії та ближніх провінцій. Під час правління Августа в складі легіонів переважали уродженці Італії, пізніше – римські громадяни з найбільш романізованих провінцій (Іспанія, Галлія, Македонія, Фракія, Германія, Африка). За даними останніх наукових досліджень, в період Імперії найбільше легіонів було сформовано в Галлії (III Галльський, XVI Галльський, XI Клавдіїв, XII Блискавичний, XIII Здвоєний, XIV Здвоєний Марсів Переможний, XV Аполлонів, XXI Стрімкий, I Допоміжний, I Мінерви, II Допоміжний Благочестивий Вірний) – 11 легіонів; в Італії – 10 легіонів (I Італійський, II Італійський, III Італійський, II Августів, VI Переможний, VIII Августів, XVII, XVIII і XIX легіони, XX Валеріїв Переможний); в Іспанії – 10 легіонів (I Германський, IV Македонський, IV Скіфський, V Жайворонків, V Македонський, VI Залізний, VII Клавдіїв, VII Здвоєний, IX Іспанський, X Протоки); в Македонії і Фракії – 4 легіони (I Парфянський, II Парфянський, III Парфянський, IV Щасливий Флавіїв); в Германії – 2 легіони (II Траянів, XV Фортуни Першонародженої); в провінції Африка – 1 легіон (III Траянів) [3, с. 91-218].

Хорообрі та старанні легіонери могли розраховувати на просування по службі до дуже почесного рангу центуріона-примпіла (лат. *primus pilus* – «перший спис»), старшого центуріона легіону [6, с. 157-158]. Його почесному рівню відповідала дуже висока заробітна плата. Молодші та старші офіцери часто розглядали військову службу, як перший щабель в майбутній цивільній кар'єрі. Військова реформа Августа встановила обов'язковий строк служби в легіоні, що складав 20 років. У II столітті він був збільшений до 25 років. Відслуживши цей строк, рядовий легіонер отримував земельний наділ в римській колонії або грошову винагороду в 3 тисячі денаріїв (1 денарій – 3,4 г срібла) [6, с. 62]. Переважна більшість ветеранів обирала грошову винагороду, оскільки земельні наділи надавалися в провінціях, ще часто не повністю умиротворених, де повстання підкорених народів було повсякденною загрозою. Тому до кінця II століття ветеранські колонії в провінціях перестали створювати.

Утримання державою регулярної професійної армії призводило до значних фінансових витрат. Для її функціонування та забезпечення ветеранів, Август заснував спеціальну, відокремлену від державної, казну – військовий ерарій (лат. *aerarium militare*). Її основу складали 170 мільйонів сестерціїв, які виділив принцепс із власних коштів. Пізніше її стали поповнювати прибутками із спеціальних імперських податків. На відміну від державного ерарію, що знаходився в храмі Сатурна та контролювався римським сенатом, військовий ерарій перебував під опікою римських імператорів. Це давало можливості

правителям Риму в I-V століттях маніпулювати армією в політичних цілях. Імператор забезпечував легіонерам достатньо високий рівень доходів, але в замін вимагав особистої відданості та виконання багаточисельних та нелегких солдатських обов'язків. Легіонери були змушені відмовлятися від деяких переваг цивільного життя. Зокрема, легіонерам заборонялося одружуватися і мати сім'ю, хоча вони проводили в армії значну частину свого життя. Але, незважаючи на це, значна частина легіонерів обходили цю заборону, створюючи незаконні сімейні союзи, часто беручи в дружини своїх рабинь, яких для спеціально цього відпускали на свободу. Їх сини, які виростали у військовому середовищі, зазвичай також записувалися в легіон, а дочки виходили заміж за військових. Тому військове керівництво не надто переймалося подібними порушеннями статуту і не було проти родин легіонерів, які мешкали неподалік від військового табору.

З I століття римські легіони на постійній основі стали розташовуватися в провінціях, перш за все у прикордонних і ще не повністю умиротворених. Це були постійні військові табори з гарнізонами майже у 10 тисяч чоловік. У таких стаціонарних таборах споруджували потужні фортифікації, штабні та господарські будівлі, військові храми, казарми, госпіталі. Навколо постійних таборів легіонів – кастра статива (лат. *castra stativa* – «постійний табір») та їх оборонних укріплень виростали поселення ремісників і торговців. В таких, захищених римськими військовими населених пунктах, що називалися канаби (лат. *canaba* – «житло»), мешкали незаконні сім'ї римських легіонерів. В канабах часто поселялися римські ветерани після відбуття строку служби, які продовжували підтримувати контакти з військовим підрозділом. Ще один тип поселень поблизу стаціонарного табору легіону називався вікус (лат. *vicus* – «квартал»). На відміну від канаб, у вікусах поряд з римлянами жили корінні мешканці провінцій. З часом більшість великих вікусів отримували право муніципія (лат. *municipium* – «обов'язкова служба») – повноправного римського міста, яким управляли римські громадяни [6, с. 128]. Такі населені пункти сприяли утвердженню римських порядків у завойованих землях, романізації місцевого населення. У такий спосіб до римської цивілізації прилучалися галли, ібери-іспанці, германці, бритти, іллірійці, фракійці, африканці-нумідійці та інші народи, які входили до складу Римської імперії в I-V століттях.

В період Республіки (509-27 до н.е.) ветераном вважався кожен римський громадянин, який відслужив в армії шість років підряд. Термін ветеран (лат. *veteranus* – від *vetus* – «старий») виник у I ст. до н.е., а до того досвідченого воїна називали емеріт (лат. *emeritus* – «заслужений»). Ветеранів, які чекали звільнення у відставку, командири легіону усували від важких повсякденних солдатських нарядів. Такі ветерани утворювали окремих підрозділ легіону, що мав свій прапор і командира – центуріона ветеранів. До військових дій їх залучали тільки за крайньої необхідності. Одночасно у легіоні таких ветеранів не повинно було бути більше 500 чоловік. До військової реформи Гая Марія в кінці II ст. до н.е. питання про пенсійну винагороду ветеранів не поставало, оскільки легіонерів набирали тільки із статечних римських громадян, які після служби поверталися до своїх мирних прибуткових справ. Відкриття доступу до військової служби пролетаріям (лат. *proletarius civis* – найбідніший прошарок римських громадян, які не мали засобів виробництва та нерухомого майна) [6, с. 159], які не мали джерел доходів, поставило державу перед проблемою винагороди відставних професійних воїнів. Втім, сенаторська олігархія цю проблему вирішувати не бажала. Римські сенатори вважали, що забезпечення ветеранів є справою полководця – патрона-захисника своїх солдат. Розраховуватися з ветеранами полководці повинні були за власний кошт. У період громадянських війн I ст. до н.е. вирішення ветеранського забезпечення ускладнилося через демобілізацію цілих армій і потребу одночасного забезпечення десятків тисяч відставників.

Втілюючи в дію першу військову реформу, Гай Марій в роки свого консулату знайшов найбільш дешевий і прийнятний для легіонерів та полководців спосіб винагороди ветеранів – наділення земельними ділянками в провінціях. У подальшому питання ветеранського забезпечення вирішували виключно через екстраординарні політичні інститути: диктатуру і тріумвірати. Складнощі вирішення цієї проблеми полягали в тому, що

легіонери, переважно уродженці Італії, бажали отримати землю на батьківщині. Державна земля (лат. *ager publicus*) в Італії була повністю розділена. На початку I ст. до н.е. диктатор Луцій Корнелій Сулла, опираючись на насилля, поклав початок практики наділення ветеранів землею за рахунок переділу державної землі. Надалі, але вже із дотриманням норм римського закону, державну землю роздавали тріумвіри Гней Помпей Магн і Гай Юлій Цезар.

Саме з діяльності Цезаря, спочатку консула в межах неформального тріумвірату з Помпеєм і Крассом, а потім і диктатора Римської республіки, розпочинається період найбільш інтенсивного розвитку ветеранського землеволодіння. Як консул 59 року до н.е. він домігся впровадження двох аграрних законів, за якими римські ветерани отримували наділи державної землі. Ділянки повинні були викупатися у бажаючих продати земельні наділи за рахунок військової здобичі та збору податків з нових провінцій. Отримані ветеранами землі не повинні були продаватися протягом двадцяти років. Після завершення війни Цезаря з Помпеєм у 45 р. до н.е., основним районом отримання солдатами землі стала Цизальпійська Галлія – сильно романізована провінція із значними резервами орних земель для збільшення «*ager publicus*». Оскільки землю там отримували солдати вихідці з місцевих общин, тому не було необхідності засновувати нові міста. У певних випадках існуючі вже старі ветеранські колонії збільшували, і у наслідок цього своєрідно «перезасновували» - додавали до вже існуючої назви слово «Юлієва» і встановлювали клієнтські відносини з Цезарем. Назви легіонів Гая Юлія Цезаря були відображені в назвах низки поселень: Нарбонн – колонія дециманів (від лат. *decimus* – «десяті») X легіону, Форум Юлія – октаванів VIII легіону, Бетерри – септиманів VII легіону, Арелат – секстиманів VI легіону, Араузіон – секунданів II легіону. Багато ветеранів отримували землі в інших провінціях: Заальпійській Галлії, Іспанії, Африці, Іллірії, Епірі, Ахайї (Греції), Азії, Віфінії. На відміну від Італії, в провінціях ветерани часто засновували нові міста, у тому числі з колоніальним статусом. Проте слід відзначити, що жодне з таких поселень не було виключно ветеранським. Разом з ветеранами там мешкали представники місцевих народів і цивільні римські переселенці, чисельність яких часто перевищувала кількість ветеранів.

Слід зазначити, що відставні легіонери не відразу отримували земельні наділи. Між відставкою та наділенням ветерана ділянкою землі проходило декілька років. В дипломі ветерана (лат. *diploma* – документ із підтвердженням вислуги легіонера та записом його ветеранської винагороди) зазначався час і місце прибуття для отримання землі. Римський юрист III століття Юлій Павел свідчить, що ветеранські дипломи та спадкові документи в провінціях обов'язково публічно оголошувалися в присутності свідків та високопосадовців [4, с. 420]. Спочатку всі римські ветерани-колоністи збиралися в Римі, а потім відбували на місце поселення, вишикувані в складі своїх бойових підрозділів, із значками і орлом легіону, під керівництвом старших командирів і військових трибунів. Тому, такий організований процес носив назву «вивід в колонію». Зразком для урочистої процедури «виводу в колонію» та заснування ветеранських колоній слугував обряд закладки римських військових колоній в Італії в V-IV ст. до н.е. для забезпечення землею плебеїв.

Ускладнення з організацією ветеранських колоній змусили Октавіана Августа здійснити реформу в сфері ветеранських винагород. Після 13 р. до н.е. був збільшений строк служби в легіонах: після 16 років ординарної служби, ще 4 роки служби у спеціальній ветеранській центурії. Август припинив масову демобілізацію, яка підривала стабільність імперії. Щорічно з кожного легіону звільнялося не більше 330 ветеранів, тобто не більше ніж 7500 чоловік з усіх римських легіонів. Після 7 року до н.е. в провінціях перестали створювати ветеранські колонії. У 5 році до н.е. Август знову збільшив строк служби для легіонерів: 20 років активної служби + 5 років у ветеранській когорті. Основною формою ветеранського забезпечення стала грошова винагорода у 12 000 сестерціїв (монета з латуні, 1 сестерцій = 27,3 г) [6, с. 172]. Грошовий варіант винагороди подобався ветеранам, оскільки давав більшу свободу в організації післявоєнного життя, ніж отримання земельного наділу. Разом з тим, легіонери протягом тривалої служби накопичували заробітну плату, яка у

підсумку з демобілізаційною винагородою складала реальну купівельну спроможність ветерана у цивільному житті. Для прикладу, в I-II століттях нашої ери рядовий легіонер отримував 1 200 сестерціїв у рік, центуріон – 20 000 сестерціїв, примпіл – 100 000, легат легіону – 400 000 сестерціїв. Вартість у цей час невеликої вілли в Італії – 100 000 сестерціїв, великий італійський маєток коштував 3 000 000 сестерціїв. Розмір статку, необхідного для зарахування римського громадянина у стан вершників (еквітів) сягав 400 000 сестерціїв. Ціна за 1 модій (8,754 л) зерна пшениці вартувала 10 сестерціїв [3, с. 25-26]. Таким чином, враховуючи набуті протягом військових дій трофеї, більшість римських легіонерів на період відставки перетворювалися на доволі статечних і заможних громадян. Особливо це стосувалося центуріонів, старших центуріонів (примпілів) та старших офіцерів легіону.

Проте, нова система не забезпечувала справедливої винагороди для всіх солдат. Ветерани доволі часто скаржилися, що в нагороду за вірну службу їм надають земельні ділянки на болтах або на горбистій місцевості, на складній для обробітку землі. За словами Тацита, під час правління імператора Нерона (54-68) ветеранів після закінчення строку служби направляли на поселення в італійські міста Тарент (Калабрія) і Анцій (Лаций), однак, навіть цих заходів було недостатньо для того, щоб зупинити падіння чисельності населення в цих районах Італії. Більшість поселенців поверталися в провінції, де вони раніше служили в легіонах. Тацит вбачав причину відмови ветеранів від поселення в італійських землях у відсутності корпоративного духу: «До Тарента і Анція були приписані ветерани, які не сприяли, однак, заселенню цих спустошених місцевостей, позаяк у більшості вони розійшлися по провінціях, в яких закінчили строк своєї служби; не звиклі до шлюбних союзів і виховання народжених від них дітей, вони залишали свої будинки безлюдними, без спадкоємців. До того ж тепер виводилися на поселення не легіони у повному складові, із своїми центуріонами і трибунами, - як у минулі часи, коли кожен воїн разом із своїми товаришами складали общину, яка жила у добрій згоді, - але воїни, які один одного не знали, із різних маніпулів, без командира, без взаємної приязні, нашвидкуруч всі зібрані разом наче з різних народів, - скоріше якийсь натовп, ніж колонія» [9, с. 342].

Стан речей змінився під час правління імператора Адріана (117-138), коли через економічні причини ветеранські колонії взагалі перестали створювати. Ціни на землю в Римській імперії у II столітті зросли і перевищили розміри фінансової винагороди відставних легіонерів, яким не збільшували платню. Проте, головною причиною припинення формувань ветеранських колоній вірогідно була військово-політична необхідність. У II столітті новобранців стали набирати з римських громадян провінцій, часто в місцях дислокації легіонів. Більша частина таких рекрутів народилися і мешкали в безпосередній близькості від кастри легіону, або походили з тієї ж провінції. Виходячи з цього, ветерани прагнули оселитися неподалік від місця служби. Ще під час правління Тиберія (14-37) з'являється тенденція до створення невеликих ветеранських поселень неподалік від місць дислокації легіонів, що не отримували статус колонії. Потужний імпульс ветеранській колонізації в провінціях дав імператор Клавдій (41-54), який сам народився в галльській колонії Лугдунум (сучас. Ліон, Франція). Окрім поселення ветеранів у галльських містах Нарбон і Лугдунум, що мали давні ветеранські корені, за наказом Клавдія були засновані ветеранські колонії в Далмації – Колонія Клавдія, в Паннонії – Саварія, в Нижній Германії – Колонія Клавдія Агріпіна (сучас. Кельн, Німеччина), в Британії – Колонія Віктрікс (сучас. Колчестер, Англія), в Сирії – Колонія Птолемея, в Нумідії – Колонія Ліксум. Але такі колонії створювалися тільки в імператорських провінціях, які мали важливе стратегічне значення, завжди від стаціонарного табору римського легіону.

Підставою до утворення ветеранської колонії в II-III століттях, як правило, слугувало переведення легіону на нове місце розташування. Через те, що з кожного легіону щорічно демобілізували не більше 300 ветеранів, вони змушені були чекати декілька років доки накопичиться необхідна кількість людей для створення поселення. Коли кількість ветеранів з різних легіонів сягала 3 000 чоловік, імператор надавав офіційний дозвіл. Активний процес розселення римських ветеранів у провінціях продовжився і під час правління династії

Флавій (69-96), особливо в Балкано-Дунайському регіоні: Колонія Деультум (сучас. Бургас, Болгарія), Колонія Скупі (сучас. Скоп'є, Північна Македонія). У період правління імператора Нерви (96-98) велика ветеранська колонія була створена в провінції Британія – Глевум (сучас. Глочестер, Англія). У часи імператора Траяна (98-117) утворили ветеранські колонії на Дунаї – Ратіарія, Поетевія (сучас. Птуй, Румунія); на Рейні – Колонія Ульпія Траяна (сучас. Ксантен, Німеччина); в Африці – Тімкад. Останні ветеранські колонії були створені під час правління римського імператора Адріана (117-138) – в провінції Африка – Кірена, в Юдеї – Колонія Капітоліна.

Наділ землі на провінційних територіях, що отримували відставний рядовий легіонер складав 50 югерів (бл. 12 га). Це значно перевищувало середній розмір ділянки заможного римського селянина (8-10 югерів). Відомі випадки, коли площа ветеранського наділу сягала 200 югерів. Вірогідно, це стосувалося дуже заслужених центуріонів-примпів. Такі великі наділи неможливо було обробляти силами окремої родини. Тому безпідставною є думка деяких дослідників про те, що ветеранські господарства не були рабовласницькими. Без експлуатації рабів ці землі неможливо було б обробляти.

Розпочинаючи з II століття переважна більшість римських ветеранів залишалися в гарнізонних цивільних поселеннях – канабах. В міру стабілізації легіонів на кордонах імперії біля фортець виникають канаби-селища, населені солдатськими родинами, ремісниками, торговцями, різноманітними шукачами пригод. Археологічні дослідження вказують на те, що при гарнізонах мешкали найменш забезпечені відставні легіонери, часто самотні. Оскільки, в силу особливого статусу території навколо легіонних фортифікацій, приватна власність на землю там не дозволялася до межі II і III століть, можна припустити, що ветерани з канаб переважно займалися торгівлею та ремеслом. Існувало також, право за яким ветерани отримували право імунітету (звільнення від частини податків), почесні декуріонів і могли об'єднуватися в колегії. Разом з іншими римськими громадянами поселення, ветерани-канабарії складали корпорацію «Римські громадяни друзі легіону» (лат. «*Civium Romanorum consistentes ad legionem*»). Всі вищі посади таких населених пунктів посідали відставні легіонери, переважно відставні центуріони. Роль ветеранів була важливою, оскільки завдяки їх військовому досвіду колонії, які вони обживали, також перетворювалися на оборонні форпости Римської імперії. Вони сприяли муніципалізації мало урбанізованих регіонів та романізували корінне населення провінцій [5, с. 343]. У подібному форматі існування поселень був дуже зацікавлений командний склад легіонів, особливо в тих легіонах, які перебували у безпосередній близькості від римського укріпленого кордону – лімесу. Систематичні набіги фракійців і сарматів на Дунайський лімес, регулярні германські спустошення прикордонної лінії на Рейні, змушували римських поселенців шукати захисту в укріплених кастрах, фортецях легіону. А наявність в канабах-селищах і віках-містах відставних легіонерів, які могли поповнити ряди армії під час ворожого вторгнення, робила такі поселення надзвичайно важливими в оборонній та наступальній стратегіях Римської імперії.

У період правління імператорської династії Северів (193-235) продовжується планомірне укріплення соціального впливу римських ветеранів. Переведення армії на централізоване забезпечення через річну платню (лат. *annona militaris*), призвело до скасування «легіонної території». Звільнені від військового контролю канаби зливалися з віками та перетворювалися на нові колонії-міста. У цей час законодавчо відмінили заборону легіонерам мати сім'ю під час служби в армії. Навколо нових прикордонних римських міст і у самих містах стало формуватися мілітаризоване суспільство. У збиток для внутрішніх провінцій, і навіть Італії, «солдатські імператори» Септимій Север (193-211), Максимін Фракієць (235-238), Філіп Араб (244-249), Проб (276-282) – збагачували армію та ветеранство, яке з III століття перетворилося на впливовий соціальний прошарок Римської імперії. Тому, в період кризи Римської імперії, саме прикордонні гарнізони вберегли державу на межі III і IV століть від знищення.

Водночас прикордонні території, що об'єктивно були останньою опорою античної цивілізації, крім загального характеру суспільно-економічного облаштування і мови, майже нічого спільного не мали з римським світом. Ветерани періоду Пізньої імперії в IV-V століттях не були знайомими з життям великих міст, і про багатство культурних традицій римлян мали досить поверхневе уявлення. Це були неосвічені або малоосвічені люди, про що свідчить чимала кількість граматичних помилок в написах надгробних пам'ятників з римських поселень в зонах лімесу. Релігійні уявлення ветеранів склалися з химерної суміші вірувань традиційного римського пантеону, східних культів та релігії германців і кельтів. Модель соціальної поведінки ветеранів, яку можна аналізувати за плануванням та облаштуванням будинків, за поховальними комплексами, за іконографією та текстами надгробних пам'ятників, була орієнтована не тільки на античні зразки, але й на провінційні звичаї і традиції поширені серед місцевої германської, кельтської, фракійської, іберійської та іллірійської аристократії. Однак, з другої половини III століття римське ветеранство поступово зливається з селянськими масами провінцій, майже повністю відриваючись від міського життя. «Варваризація» римської армії в наслідок військових реформ Діоклетіана (285-305) і Костянтина I (324-337) призвели до зубожіння ветеранських маєтків і колоній, і у наслідок цього, спричинили втрату римськими ветеранами привілейованого соціального статусу.

Основи Римської імперії базувалися на успішних діях легіонів: збільшення територій, нові провінції, контроль та визиск підкорених народів, охорона та оборона кордонів держави. Завершення створення професійної армії поставило нагальне питання достойного розрахунку для римських громадян, після їх відставки. У разі недостатнього забезпечення, такі римські громадяни, які мали достатній бойовий досвід, могли стати потенційною загрозою для імператорської влади. Тому, ще з періоду правління імператора Августа, ветерани римських легіонів отримали земельне та фінансове забезпечення, що перетворило їх на статечних землевласників і рабовласників, і у такий спосіб на новий соціальний прошарок військової аристократії – опору імператорської влади. Частина ветеранських колоній у I-IV століттях перетворилися на міські центри, які стали базовими пунктами романізації корінних народів провінцій. Про масштабність цього процесу свідчить той факт, що близько 5 тисяч сучасних європейських міст були засновані як римські ветеранські колонії. Найбільші з них: Бурдігала (Бордо), Аквінкум (Будапешт), Колонія Агріпіна (Кельн), Лондоніум (Лондон), Лютеція (Париж), Кастра Толетум (Толедо), Віндабона (Відень), Олісіпо (Лісабон), Сердіка (Софія). Проте, зосередженість римських ветеранських поселень у прикордонних, достатньо віддалених від Риму провінціях, призвела до їх часткової ізоляваності від римських соціально-політичних і культурних традицій. Не зважаючи на те, що в період занепаду Римської імперії в IV-V століттях прикордонні римські легіони були останнім оплотом держави, ветеранські поселення вже не мали важливих оборонних функцій.

Джерела та література

1. Аппиан Александрийский. Римская история. М.: ООО «Издательство АСТ»; «Ладомир», 2002. 872 с.
2. Берд М. SPQR. Історія Давнього Риму. Київ: Book Chef, 2020. 496 с.
3. Дандо-Коллинз С. Легионы Рима. Полная история всех легионов Римской империи. М.: ЗАО Центрполиграф, 2013. 639 с.
4. Дмитренко В. Розвідка та інші таємні служби Стародавнього Риму і його супротивників. Львів: Кальварія, 2008. 752 с.
5. Ле Боэж Я. Римская армия эпохи Ранней империи. М.: Эксмо, 2001. 400 с.
6. Озимчук О. Історія Стародавньої Греції та Риму в термінах, іменах та назвах. Рівне: ПП ДМ, 2012. 224 с.
7. Плутарх. Порівняльні життєписи. Львів: Стилет і стилос, 2023. 480 с.
8. Светоний Транквилл Гай. Жизнь двенадцати цезарей. М.: Эксмо, 2006. 608 с.

9. Тацит Публій Корнелій. Історія. М.: ООО «Іздателство АСТ»; «Ладомір», 2003. 984 с.
10. Уотсон Дж. Римський воїн. М.: ЗАО Центрполиграф, 2010. 189 с.

References

1. Appian Aleksandrijskij. Rimskaya istoriya. M: ООО «Izdatelstvo AST»; «Ladomir», 2002. 872 s.
2. Berd M. SPQR. Istoriia Davnoho Rymu. Kyiv: Book Chef, 2020. 496 s.
3. Dando-Kollinz S. Legiony Rima. Polnaya istoriya vseh legionov Rimskoj imperii. M: ЗАО Centrpoligraf, 2013. 639 s.
4. Dmytrenko V. Rozvidka ta inshi taiemni sluzhby Strodavnoho Rymu i yoho suprotivnykiv. Lviv: Kalvariia, 2008. 752 s.
5. Le Boek Ya. Rimskaya armiya epohi Rannej imperii. M.: Eksmo, 2001. 400 s.
6. Ozymchuk O. Istoriia Starodavnoi Hretsii ta Rymu v terminakh, imenakh ta nazvakh. Rivne: PP DM, 2012. 224 s.
7. Plutarkh. Porivnialni zhyttiepysy. Lviv: Stylet i stylos, 2023. 480 s.
8. Svetonij Trankvill Gaj. Zhizn dvenadcati cezarej. M.: Eksmo, 2006. 608 s.
9. Tacit Publij Kornelij. Istoriya. M.: ООО «Izdatelstvo AST»; «Ladomir», 2003. 984 s.
10. Uotson Dzh. Rimskij vojn. M.: ЗАО Centrpoligraf, 2010. 189 s.

УДК 9(420) «1070-1071»

ПОВСТАННЯ ХЕРЕВАРДА УЕЙКА (1070-1071) В АНГЛІЙСЬКОМУ КОРОЛІВСТВІ

Олег Озимчук

Рівненський державний гуманітарний університет
Україна, 33028, м. Рівне, вул. Ст. Бандери, 12
e-mail: oleg.ozimchuk@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0343-3288>

Катерина Джумаєва

Рівненський державний гуманітарний університет
Україна, 33027, м. Рівне, вул. Ст. Бандери, 12
e-mail: e-mail: kvi@rshu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0006-4513-3870>

В статті дається аналіз причин загострення політичних, соціальних і етнічних протиріч в Англійському королівстві у другій половині XI століття, які спричинили повстання очолюване англосаксонським тенем Херевардом Уейком.

Ключові слова: нормандське завоювання Англії, Вільгельм I Завойовник, тени, ерли, гельд, ф'єф, інкастелламенто, кастлері, «Спустошення Півночі», нормандизація Англії, «старі церкви», Нортумбрія, Херевард Уейк, острів Ілі, Моркар Мерсійський, Турстан, графство Норфолк.

The article provides an analysis of the reasons for the aggravation of political, social and ethnic contradictions in the Kingdom of England in the second half of the 11th century, which caused the rebellion led by the Anglo-Saxon thegn Hereward Wake.

Key words: the Norman conquest England, William the Conqueror, thegns, earls, geld, fief, incastellamento, castlery, «Harrying of the North», normandization of England, «old minsters», Humber, Northumbria, Hereward Wake, isle of Ely, Morkar of Mercia, Thurstan, county of Norfolk.

The Norman conquest of England in the middle of the 11th century became one of the most important turning points in the history of Britain. It led to significant political, social and ethnic

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Шандор Фьольдварі ГРОМАДЯНСЬКИЙ РОЗВИТОК ЯК КОРИНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СВОЄРІДНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ — ПРАВОСЛАВНІ БРАТСТВА У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ КОНФЕСІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ	3
Микола Романчук, Руслан Пальчевський УЧАСТЬ ПЛАСТУНІВ У СКЛАДІ УКРАЇНСЬКОГО ЛЕГІОНУ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ (1914-1918 РОКІВ).....	8
Іван Пушук ТРАГЕДІЯ ЧЕСЬКОГО МАЛИНА ОЧИМА УКРАЇНСЬКИХ СУСІДІВ: УСНОІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ	13
Віктор Іванчук, Валентина Добровичинська УКРАЇНСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ РІВНОГО У ВІДЗНАЧЕННІ ПАМ'ЯТНИХ ДАТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ (1941–1944 РОКІВ).....	22
Руслан Сіромський «ОБЕРГТИ ВІД НЕБАЖАНИХ КОНТАКТІВ»: ПОВОЄННІ ПОЇЗДКИ ПЕТРА КРАВЧУКА В ЗАХІДНІ ОБЛАСТІ УРСР.....	25
Олександр Дмитрук, Валерій Шеретюк ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДІ - НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОЇ ТА ІНФОРМАЦІЙНО-ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»	31
Оля Сорочинська ЗОВНІШНІ ВІДНОСИНИ ТА МІЖНАРОДНА ПІДТРИМКА УКРАЇНИ В МОВАХ ВІЙНИ	38

РОЗДІЛ II ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Олег Озимчук АНАЛІЗ ВПЛИВУ РИМСЬКИХ ВЕТЕРАНІВ НА СУСПІЛЬСТВО В ПЕРІОД ІМПЕРІЇ.....	45
Олег Озимчук, Катерина Джумаєва ПОВСТАННЯ ХЕРЕВАРДА УЕЙКА (1070-1071) В АНГЛІЙСЬКОМУ КОРОЛІВСТВІ.....	52

Олег Озимчук, Юлія Остапчук ОСОБИСТИЙ ВПЛИВ АЛЕНОР АКВІТАНСЬКОЇ НА ЗАГОСТРЕННЯ АНГЛО-ФРАНЦУЗЬКИХ ПРОТИРІЧ В XII – НА ПОЧАТКУ XIII СТОЛІТЬ.....	60
Ольга Арама МОЛДАВСЬКО-ПОЛЬСЬКО-ЛИТОВСЬКІ ВІДНОСИНИ В ПЕРІОД КРИЗИ В ОСМАНСЬКІЙ ІМПЕРІЇ (1510-1512)	68
Galina Costețchi MOLDOVA'S RELATIONS WITH POLAND DURING THE CRISIS MILITARY-POLITICAL FROM 1648-1674.....	73
Юрій Андрощук НАЦІОНАЛІЗМ ЯК РУШІЙНА СИЛА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ: ДОСВІД СЕРЕДИНИ XVII - ПОЧАТКУ XIX СТ.....	85
Анастасія Ковальчук, Руслан Постолюк БАЛКАНСЬКІ КРАЇНИ У ВЕРСАЛЬСЬКІЙ СИСТЕМІ МИРНИХ ДОГОВОРІВ.....	91
Володимир Сухий, Ольга Сєверова ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ПРОМИСЛОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ В АНГЛІЇ.....	99
Степан Синяк, Наталія Плюта РОЗВИТОК ЖУРНАЛІСТИКИ ТА ПРЕСИ У США В XX СТ.	102
Марія Микосянчик БОРІТЬБА «НЕГАТИВНИХ» ХРИСТІЯН З НАЦІОНАЛ- СОЦІАЛІСТАМИ В ПЕРІОД ТРЕТЬОГО РЕЙХУ	109
Владислав Кладько, Інна Мартинчук ФАКТОРИ ПРОТИСТОЯННЯ МІЖ ІНДІЄЮ ТА ПАКИСТАНОМ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XX СТОЛІТТЯ.....	115
Катерина Таєр-Ульянова ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРОТИБОРСТВО МІЖ СРСР І США В ПЕРІОД «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ»	121
Інна Вівчар ВПЛИВ КУЛЬТУРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ НА ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ: АНАЛІЗ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ.....	127
Владислав Климовець, Інна Мартинчук ПОЗИЦІЯ США ЩОДО РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ В 2014-2022 РОКІВ.....	133
Оксана Кундеус СТРАТЕГІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ УКРАЇНИ.....	141

Іван Колінько
ЗДІЙСНЕННЯ ПРОЦЕСУ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ДОГОВОРУ
ПРО КОЛЕКТИВНУ БЕЗПЕКУ (ОДКБ) У ХРОНОЛОГІЧНОМУ ПОРЯДКУ149

Олег Санжаревський
ПОРІВНЯННЯ ПРОПАГАНДИСТСЬКИХ НАРАТИВІВ ТЕРОРІСТИЧНИХ
ОРГАНІЗАЦІЙ ІДІЛ ТА ТАЛІБАґУ: ІДЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ156

РОЗДІЛ ІІІ

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО, ІСТОРІОГРАФІЯ ТА КУЛЬТОРОЛОГІЯ

Андрій Слесаренко
ІВАН ФРАНКО ПРО ОДИНАДЦЯТИЙ КОНГРЕС СХОДОЗНАВЦІВ 1897 РОКУ165

Роман Михальчук, Оксана Пальчевська
ДОКУМЕНТИ З ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ ЄВРЕЇВ МІЗОЧА: ФОРМИ
ДОКУМЕНТАЦІЇ ТА ЗБЕРІГАННЯ НА ПРИКЛАДІ МІЗОЦЬКОЇ
БІБЛІОТЕКИ168

Володимир Харчук
ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ В СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ172

Володимир Грицишин, Марія Грицишина
РОЛЬ ПОСТНЕОПАТРИСТИКИ В МІЖКОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИНАХ
СЬОГОДЕННЯ177

Віталій Ігнат'єв
ІСИХАЗМ ТА САКРАЛІЗАЦІЯ В ІСТОРІЇ КУЛЬТУРИ ТА ДЕРЖАВИ.....180

Юрій Ліннік
ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВ186

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....194

ЗМІСТ.....196

ISSN 2519-1942

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії

ВИПУСК 35

Відповідальність за достовірність і точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних імен та інших відомостей несуть автори опублікованих матеріалів та їх наукові керівники. Думки авторів статей з позицією редколегії можуть не співпадати.

Відповідальний за підготовку збірника до видання – **Валерій Шеретюк**

Комп'ютерна верстка – **Лариса Федорук**

Обкладинка – **Григорій Волохов**

Підписано до друку 30.11.2023 р. Папір офсетний.

Гарнітура «Times New Roman».

Наклад 300. Зам. № 254/1. Ум. друк. арк. 11,19.

ISSN 2519-1942

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Рівненський державний гуманітарний університет. Збірник наукових праць. Випуск 35. Рівне, 2023. 199 с.

УДК 94(477) + 94(100)

А 43

ББК 63.3 (4Укр)

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2023